

Séra László

„SZÍVÜNK VÍGSÁG, ALMABÉFŐTT” – HUMOR ÉS VALLÁS PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

Néhai apósom a felvinci templomban, több mint 90 évvel ezelőtt, a többi gyerekekkel együtt így énekelte a református *Énekeskönyv* 325. dicséretének első sorát: „Szívünk vígság, almabéftött”. A félrehallott ének kezdő sorai valóban: „Szívünk vígsággal ma betölt, Mert ígéret szerint felkölt Istenfélők számára: / Az igazság fényes napja...”. Humor ez? Vallásos? Népi? Úgy hiszem, igen. (Folklór is, mert most továbbadom a családi hagyományt.) Tanulmányom a humor és a vallás kapcsolatának ezen kérdéseire kapcsolódik, s mivel pszichológus vagyok, elsősorban pszichológiai szempontból.

A humort olyan univerzális kognitív/érzelmi élménynek tekinthetjük, amely tartalmazza a szociokulturális valóság belső újra meghatározását és mulatságos, a nevetés és mosoly reakcióiban kifejeződő lelkiállapotot hoz létre¹. A humor társas jelenség, fő funkciója a kommunikáció: összeköt és elválaszt, kapcsolatépítő és -támadó, erősíti a csoporthoz tartozást és megkülönböztet, barátságos és ellenséges; a humorra adott reakció, a nevetés (de nem csak egyedül) is lehet együtt nevetés és mások kinevetése². A humor és a nevetés jótékony lelki és fizikai hatásait igazolták pszichológiai és orvosi kutatások: mérsékli a stresszhatásokat, segít megszabadulni a szorongástól, enyhíti a depressziót, és igen hatékony megküzdési eszközünk.³ A *Példabeszédek*ből tudjuk: „A vidám elme jó orvossággal szolgál”.⁴

A folkloristák humor iránti élénk érdeklődését tanúsítja a tréfás kapcsolatoktól a rituális humoron és karneválon, a tréfás műfajokon (képtelen mesék, találósok, közmondásferdítések, falucsúfolók stb.) keresztül a viccekig terjedő óriási irodalom és az adattárak sok ezer tétele. A vallás és a humor kapcsolatának kutatása

1 Apte 1985 utal rá, Meyer 2000. 311.

2 Meyer 2000.

3 A nevetés és a humor jótékony fizikai hatásai között említhetők a fájdalomtűrés fokozódásának, az immunrendszer aktivációjának és a szív-ér rendszeri működés javulásának tényezői; továbbá a pozitív érzelmi, öröm- és elégedettségi érzéseken túl az önértékelés vagy a társas motiváció serkentése. Összefoglalásait a teológiai irodalomban is megtalálhatjuk: Capps 2006a; Hostetler 2002; Martin 2001.

4 Péld 17:22. A bibliai utalások helye: *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. Budapest: Magyar Bibliatársulat, 2008. (Ford. Károli Gáspár)

viszonylag elhanyagoltabb volt⁵, de az utóbbi évtizedekben, amikor a szórakoztatásra vágyó társadalom számára minden „vidám”, és – mint a perui író, Mario Vargas Llosa 2014-ben – „látványcivilizációról” vagy a közkultúra karnevalizációjáról (továbbá a szent profanizációjáról) beszélnek,⁶ ez a helyzet megváltozott.⁷

A vallás és a humor közötti viszony változásának története

Visszatekintve a nyugati teológia és filozófia múltjára, a vallás és a humor viszonyát rendkívül összetettnak, ellentmondásosnak, „viharos”-nak, ambivalensnek találhatjuk, amely egyeseket, mint Donald Capps⁸ pasztorálpszichológust, az „elidegenedett házastársak” vagy „elkeseredett ellenségek” kapcsolatára emlékeztet, s igen gazdag irodalom témája⁹. A nevetés elítélése századokon keresztül elfogadott volt, kivételt csak a „bolondok ünnepeivel”, „szamár ünnepével”, karneválokkal és egyéb mulatságokkal tarkított középkori nevetés világa képez, ahol „a keresztény gyülekezet egyfajta nonstop pszichodráma résztvevője”¹⁰ lehetett. A „*risus paschalis*” (húsvéti nevetés), amikor a pap vicceket és komikus történeteket mondott húsvét nagymiséjén, még élt a 16. században. Az ünnepi nevetés lényege – mutat rá Mihail Bahtyin – a változás és a változtatás, mely felszabadulást hoz a rend és méltóság hatalma alól: „egyszerre csúfondáros, szidalmazó, gyalázó (a távozó halált, a tovatűnő telet és az óévet csúfolják ki), és örömteli, újongó (az újjászületést, a tavaszt, az új évet is üdvözlő) nevetés egyben”.¹¹ A középkori karneválok időszakában gúnyt űztek az egyházi és városi vezetőkől; ezek lehetnek a népi vallásos-

5 A témakörrel egy amerikai humorkutató irodalmár bibliográfiája az 1954 és 2006 közötti időszakból mindössze 167 tanulmányt tartalmaz (lásd Nilsen 2006).

6 Lásd Séra–Boda–Ujlaky 2016

7 A folklór területéről kivételként említhető Vargha Katalin írása a tréfás bibliai tudáspróbákról (lásd Vargha 2018). Vajkai Aurél búcsúsok közötti régi megfigyelése példa arra, hogy a kutatók figyelmét nem kerülheti el ez a jelenség sem: „Feltűnő, hogy a lengő zászlók árnyékában a sok ének és olvasódünyögés megett mennyi tréfa és vidám história terem. Csak mutatóba egyet: szentes búcsúra mentek a bakonytamásiak és a pápateszériek, proscióval, gyalog a sok nép. Útközben az egyik teszéri asszony kimerülten egy útszéli szent szobrához ült. Odaérkeznek a tamásiak ; megkérdezi az előimádkozó az öreg német asszonyt: »Mién szent ez?« — »Ivásznit«, feleli svábul az asszony. »No — mondja akkor az előimádkozó — imádkozunk szent Ivásznithoz.« [Sokorópátka]. Ima, ének, rózsafűzér, vegyesen vidám beszélgetésekkel, tréfákkal. [...] „Sok tréfa és csintalanság történik a pajtában is, ahol útközben meghálnak. De ugyanaz a csoport másnap zokogva búcsúzik Mária szobrától, Őszintén és megrázóan” (Vajkai 1942. 117.).

8 Capps 2006b. 413.

9 Berger 1992; Geybels–Van Herk 2011; Gilhus 1997; Houck 2016; Joeckel 2008; Kuschel 1994; Morreall 2008; Nel 2014; Niebhur 1946; Saroglou 2002a, 2014; magyar nyelven lásd: Martin 2013; Rahner 2013; Benyik 1996; Béres 2016; Veress 2002; Visky 2002.

10 Lever 1989

11 Bahtyin 2002. 530.

ság parodikus és travesztív szövegeinek közvetett, távoli előzményei. Hazai vonatkozásait Jung Károly, Tánczos Vilmos és Voigt Vilmos részletesen elemzik.¹²

A Bibliában csaknem minden esetben kizárólag agresszív és győzelmi, megve-tést és gúnyt kifejező nevetés, és nem humor vagy öröm fordul elő: „Az egekben lakozó neveti, az Úr megcsúfolja őket” vagy „az Úr neveti őt, mert látja, eljő az ő napja. És szintén: „Te pedig Uram nevedet őket, és megcsúfolod mind a pogány népet”; „Nevetségessé lettem minden időre, mindenki csúfol engemet”. Előfordul még bolondságra/balgaságra és örömmre utalás. Amikor Istentől értesül a 99 éves Ábrahám, hogy az ugyancsak előrehaladott korú Sárától fia születik: „Arcára borúla Ábrahám és neveté”. Az örömhöz kapcsolódik Sion foglyainak szabadulása: „Ak-kor megtelt szájunk nevetéssel és nyelvünk pedig vigadozással”.¹³

A korai kereszténységben tipikus volt a nevetés elítélésének általános attitűdje; a nevetés ellen szólt Szt. Ambrus, Szt. Kelemen, Szt. Jeromos, Szt. Bazil (Vazul), Aranyszájú Szent János (Khrüszosztomosz) (347–407) és Szentviktori Hugó († 1141). A nyitott szájjal nevetést keleten még ma is a feslettség jelének tartják¹⁴. Hugo Rahner katolikus teológus remek kis könyvében a játék vallási lehetőségéről (*A játész ember*)¹⁵ Szt. Ambrust (5. sz.) idézi, aki inti papjait, hogy „vigyáznunk kell a tréfálkozással, nehogy fegyelmezett életrendünk komolyságát meglazítsa. [...] nemcsak a pajzán tréfákat kell kerülnünk, hanem valamennyit”. Szt. Benedek 529-ben felszólítja szerzeteseit, kerüljék „az illeten tréfálkozást”, ne mondjanak „hiábavaló vagy nevetségre ingerlő szavakat”, és ne kedveljék „a sok vagy túlzó nevetést”¹⁶. A szemiotikus és regényíró Umberto Eco *A rózsza neve* című művében a cselszövő Jorge szerzetes bárkit megmérgezz, aki meglátogatja a kolostor könyvtárát egy könyvért (Arisztotelész *Poétikájának* második része), amely feltételezte, hogy Isten nevetett. A ferences kutató, aki felfedezte a gonoszságot, kérdezte Jorgetól, hogy mi rémiszti el ennek gondolatától, hiszen nem szünteti meg a természetes nevetést, ha eltünteti a könyvet. Jorge Khrüszosztomoszt idézi: „A nevetés a testet össze-vissza rázza, az arcvonásokat eltorzítja, az embert majomhoz teszi hasonlóvá ... a nevetés a bolondság szere”, gyengeség, korrupció, „a pórt felszabadítja az ördög iránti félelem alól”, ördögi stratégia, mely védelmünk elvesztéséhez vezet. Jorge szerint elfogadhatatlan az a lehetőség, hogy bárki tanulhatna valamit a nevetésből.¹⁷ A nevetés keresztény elítélése az önkontroll elvesztésére alapozva, a szerzeteseken kívül megtalálható a puritánoknál a 17. sz. Angliában, folytatódott a 18. században. Reinhold Niebuhr, a legismertebb protestáns amerikai teológus és közíró 1946-ban, a hit és humor viszonyát átgondolva, hangsúlyozza az inkong-

12 Jung 2006, 2009; Tánczos 2007; Voigt 1988; viszont vö: Bársony 2014.

13 Sorrendben: Zsolt 2: 4; Zsolt 37: 13; Zsolt 59: 9; Jer 20: 7; 1 Moz 17: 17; Zsolt 126: 2.

14 Morreall 2008

15 Rahner 2013. 72. Az öröm, játék, humor ferences hagyományához lásd: Golobuzov 2008.

16 Regulák 2005. 4, 52–54; 6, 8; 43.2; 49,7.

17 Eco 2004. 157, 55–552.

ruitást, és állítja, hogy „a humorérzék sok tekintetben megfelelőbb erőforrás az élet ellentmondásosságával való szembenézésre, mint a filozófia szelleme”. Szerinte a humor mint erény lényegében „a self képességének bizonyítéka, hogy elérjen egy előnyös helyzetet, amelyből ráláthat magára”, „az ön-transzcendencia mellékterméke” és a „bűnbánati érzés előkészítője”. Niebuhr szintén meghúzza a határt a nevetés és a humor között: „visszhangozhat hangja a szentélyben, de nincs nevetés a szentek szentségében, a nevetés feloldódik az imában és a humor a hit által teljesül”.¹⁸ A humor segíti a keresztényeket emlékeztetni arra, hogy a világban élnek, de a szenteket komolyan kell venni.¹⁹

Példa egy újszövetségi történet elemzésére a humor nyelvészeti elméletének segítségével

Kelly Iverson²⁰ vizsgálata az Újszövetség második evangéliumában található humorról nagyszerű példa arra, amikor szöveghelyek keresésén túl az inkongruitás és feloldásának fogalmaira²¹ és a humor – Victor Raskin és Salvatore Attardo nevéhez fűződő – nyelvészeti elméletére is támaszkodtak, mely utóbbi az észt folklorista, Arvo Krikmann²² figyelmét is felkeltette. Raskin *szemantikaiforgatókönyv-elmélete* (*Semantic Script Theory of Humor*, röviden: SSTH) szerint a humor egyidejűleg két forgatókönyvet, vagyis megfelelő háttértudást, események és társas viszonyok elvont sémájának reprezentációját, cselekvéssorozatokat aktivál, amelyeket egymás után végrehajtunk (például színházban). Az első szakaszban a megértő személy kialakít egy szöveget egy adott forgatókönyv szempontjából, tipikus szereplők, helyszínek, események elvárásával. A poénvonal össze nem férő információt tartalmaz, és ez felkelti egy másik forgatókönyvre való átváltást, ami összebékíthető lesz az inkongruitással. Két dolog szükséges a szöveg mulatságos-

18 Niebuhr 1946; idézetek sorban: 126, 119–120, 11–12.

19 Vö. Houck 2016.

20 Iverson 2013.

21 A humor lényeges tényezője az inkongruitás (két ellentétes jelentés) és feloldása (Suls 1972). Elméletei a humor mai kutatását leginkább előrevivő megközelítéseinek tekinthetők (felvetői között Bettie, Kant, Hazlitt és Kierkegaard). Schopenhauer meghatározása: „[...] egyetlen reális objektumról derül ki: nem illik össze a fogalommal, amely alá pedig bizonyos szempontból joggal rendelték: s a felismerés egészen hirtelen jellegű. Minél helyesebb alapon kerültek mármint ily tárgyak valói egy-egy fogalom körébe, annál nagyobb s rikoltóbb lesz az össze nem illésük azzal, s annál erőteljesebb az ily ellentétből fakadó hatás, a nevetségességé. Tehát minden nevetés valamely paradox s ezért váratlan besorolás hatására indul el; mindegy, hogy ez a besorolás szóban vagy tettel történt-e” (Schopenhauer 2002. 95.). A humorelméletek másik két csoportját a *főlényelméletek* (Hobbes, Bergson) és a „szel-lep”- vagy *felszabadító/tudatalatti* (Schiller, Spencer, Freud) elméletek képezik. A humor főlényelméletét világosan alátámasztják a bibliai példák.

22 Raskin 1985; Attardo–Raskin 1991; Krikmann 2006.

nak való észleléséhez: (1) a szöveg részben vagy teljesen összeegyeztethető legyen két különböző forgatókönyvvel; és (2) a két forgatókönyv ellentétes legyen. Az ellentéteség alapja *valóságos vs. nem valóságos; normális vs. nem normális és lehetséges vs. lehetetlen*. Az oppozíciókat az előfordulható kulturális változatok ellenére univerzálisnak tekintik. Sokféle kontraszt fordulhat elő különböző elvontsági szinteken (jó-rossz, élet-halál, szex-nem szex, obszcén-decens, gazdagság-szegénység, magas-alacsony státusz stb. ellentétpárok). A forgatókönyvellentét-elmélet továbbfejlesztett változata, a *nyelvi humor általános elmélete (the General Theory of Verbal Humor, röviden: GTVH)*²³ logikai mechanizmusok vizsgálatát tartalmazza mint ábraalap-megfordulás, párhuzamosság, keresztező mondat szerkezet, torzult vagy játékos logika jelenléte, hamis analógia, hogy feltárja a feloldás folyamatának alapját a szöveges (vicc) humorban. Az elmélet a humoros szöveg leírásához hat tudásforrást határoz meg több, hierarchikus szinten: forgatókönyv-ellentét, logikai mechanizmusok, szituáció, céltárgy, narratív stratégia és nyelv. Két tudásforrás érdekes, különösen a kognitív folyamatok szempontjából: a forgatókönyv-ellentét és a logikai mechanizmus.

Iverson következtetései szerint: „Figyelembe véve a humor élvezetét az ókorban, az alapját képező forgatókönyv-ellentétek, a tanulmányok eltúlzott jellemzései és az előadás implikációi miatt [humor élvezetéhez a hallgatóság-előadó közötti kapcsolat is hozzá tartozik] nem nehéz elképzelni egy humoros választ Márk harmadik tengeri átkelésére”²⁴. Az elemzett rész (Márk 8. 14–21) kezdődik a feledékenységgel, egy emberi tulajdonsággal, és ezáltal egy humoros feltétellel. Annak ellenére, hogy négyezer ember megetetése csodájának voltak éppen szemtanúi, a magukat komoly halászoknak tartó tanítványok elfelejtettek kenyeret rakni a hajóra; ez egy „ütköző történetfonál” (*jib line*), különösen, hogy előtte éppen kitakarították hét otffejtett kosarat. A tréfa világos velük kapcsolatban, és támpont ahhoz, hogy „a végén magunkon szintén nevetünk”. A humor itt retorikai (didaktikai) és megváltásjellegű (redemptív) eszköz.

Az igazi keresztény vicc

A humor szemantikaiforgatókönyv-elmélete (SSTH) és továbbfejlesztett változata (GTVH) jól alkalmazhatónak bizonyult keresztény viccek, amerikai templomi hirdetőtáblák szóvicceinek vagy akár középkori óangol (obszcén) találósok kü-

23 Attardo–Raskin 1991; Attardo 1994; magyar nyelven: Nemesi 2018. A forgatókönyv-elméletének egy további, a humor ontológiai-szemantikai elméletének nevezett változatát (*Ontological Semantic Theory of Humor*; röviden OSTH) felhasználva, a megfelelő számítási szövegelemzési technológiát folyamatosan fejlesztik (Raskin–Hempelmann–Taylor 2009).

24 Iverson 2013. 11.

lönböző humoros feloldásainak elemzésére²⁵. Christian Hempelman, követve Raskin felfogását²⁶ a valódi etnikai viccekről, azokat tekintette valódi keresztény vicceknek, amelyek „fő opozíciói igazi keresztény forgatókönyvet tartalmaznak, azaz egy mulatságos keresztény forgatókönyv nélkül és egy egyébként összeférhető forgatókönyvvel való kicserélésével a vicc humorossága megváltoztatható vagy megszüntethető”²⁷. Az internetről és nyomtatott gyűjteményekből válogatott, valódi viccként besorolt viccek (n = 431) között a tudásforrást tartalmazó struktúra szerinti elemzés 92,58%-ban talált keresztény viccet, azonban belül 59,8% (254) volt csak valódi keresztény. A legáltalánosabb opozíciós típus az adatokban a szent vs. profán volt szex/nem szexszel, és a másik típusú, magas-alacsony opozíciók közönségesek, mint az élet és halál közötti ellentét. A keresztény viccek céltárgyai átfedésben vannak az etnikai viccek céltárgyaival, különösen a papság ellen irányuló²⁸ esetében két altípussal (a/ kudarcos hivatás: pápaellenes viccek, unalmas prédikáció, a cölibátus megszegése, részeges apáca stb. és b/ felekezetek mint etnicitások: például protestánsok a katolikusokról). A sajátos keresztény helyzetek (például bibliai szereplők és szituációk: Ádám és Éva, Vörös-tenger) növelhetik a humorosságot az opozíciókkal kombináltan.²⁹ Nancy Bell és munkatársai pedig pszichológiai szövegelemzésre alkalmazott számítógépes tartalomelemzési módszerrel amerikai templomi hirdetőablák humort és főleg szójátékot tartalmazó vallásos üzeneteit elemezték és hasonlították össze szójátékok általános korpuszával. Ez a kutatás a templomi szójátékoknak (*pun*) az általános szójátékoktól való eltéréseire mutatott rá. A templomablák hirdetései több s „fonetikai szempontból magasabb minőségű”-nek megállapított, „tökéletes” szójátékot tartalmaztak, mégpedig legnagyobb arányban homonim típust (42,78%). A szerzők leszögezik: „A templomi hirdetőábla szójátékok tartalmát a »valódi vallásos« szójátékok töltik ki. Ezeket a vicceket úgy tűnik, helyénvaló kontextusban, nagyrészt keresztények részére találták ki”³⁰.

A világhálón található, a közízlést nem sértő protestáns, katolikus és zsidó témájú vicceknek egy további, az előbbi vizsgálatoktól eltérő módszerű elemzése ugyancsak a megértéshez szükséges háttértudás (bibliaismeret, liturgiai ismeret,

25 Hempelmann 2003; Bell–Crossley–Hempelmann 2011; Risdén 2001.

26 Raskin 1985. 205–209.

27 Hempelmann 2003. 5.

28 Lásd: Oldani 1988 folklorisztikai elemzését.

29 Hempelmann (2003. 16.) vizsgálatában legkeresztényebbnek a következő vicc bizonyult: „100 apáca élt együtt egy zárdában. Egyik reggel a főapátnő bejelentést tett. »Nővérek« – mondja – »Egy szörnyű hírem van: férfi van a zárdában.« 99 apáca levegő után kapkod, egy apáca nevetgél. »Sőt, mi több – folytatja a vezető apáca – találtunk egy kondomot.« 99 apáca zihál, egy apáca vihorászik. »A legszebb hír – mondja a főapátnő – egy lyukat találtunk a kondomon«. 99 apáca vihorászik, egy apáca levegő után kapkod.”

30 Bell–Crossley–Hempelmann 2011. 199. A vizsgált templomihirdetőábla-minta a leggyakrabban előforduló homonímián túl 17,38%-ban tartalmazott szójátékot, 15,78%-ban heterofóniát, 15,24%-ban homofóniát, és 8,82%-ban nem volt humoros.

egyházi élet, nyelvismeret, teológiai kifejezések helyes vagy helytelen használta) különbségeire mutatott rá.³¹

Hempelmann még egy fontos dologra hívja fel a figyelmünket, Howard Pollio pszichológus egy korábbi megállapítását idézve, mégpedig, hogy a „tabutémak nagyobb nevetést váltanak ki, mint a nem humoros példák”, márpedig éppen ezen témák „tartalmazznak legteljesebben a szexuális, excrementális és halállal kapcsolatos tisztátalanságokat”³². Vassilis Saroglou, a leuveni katolikus egyetem valláspszichológiai központjának vezetője, a biblikus kutatásokkal kapcsolatban szintén hasonló véleményét fogalmazza meg: „A moralizáló humoron és ironián és leértékelő humoron kívül a vallási írásokban és kiemelkedő képviselőinél nehéz találni olyan tipikus humorfajtákat, témákat és céltáblákat, amelyek az ember jóízű kinevetését vezetik évezredek óta, azaz abszurd, szexuális, szkatologikus, morbid és agresszív/inzultáló humort”³³.

Hempelmann még egy Polliónak köszönhető fontos meglátásra is utal a vallási humorról: „a szent szabályok gúnyolása megerősíti szakralitásukat”³⁴. Ezt a megállapítást empirikusan is megerősítette egy kutatás két weboldal és egy keresztény humor-/vicchelyet elemezve, ahol provokatív és elfogadható anyagok találhatóak. Úgy tűnik, hozzájárulásuk pozitív: „A digitális környezet gondoskodik jóvagyásról, amelyben a keresztény humor feltárható, és vitatható a testületi részvétel felügyelete nélkül. A hívők tesztelhetik toleranciájukat...”³⁵

A humor és a vallásosság empirikus vizsgálata

Saroglou és munkatársai egy sor pszichológiai vizsgálatot végeztek az egyéni vallásosság és humorérzék közötti kapcsolatáról, a felkeltett vallási gondolatok, szimbólumok, érzelmek hatásáról a humor kedvelésére és a humor élvezetének hatásáról a vallás/spirituális iránti attitűdre. A vizsgálatokban többnyire szekularizált országok (Belgium) keresztény (katolikus háttérű) egyetemisták és más személyek vettek részt. Az önértékelés és a társértékelés szempontját vizsgálva³⁶ kiderült, hogy a vallásos emberek önmagukat nem hajlandók alacsony humorérzékűnek észlelni. A spiritualitás gyakran jár együtt a humor mint erény és élvezete iránti pozitív attitűdökkel. Mégis a kérdőíves mérésben a humort a stresszel és élet csa-

31 Molnárné 2008. 139; egy példa: „Egy református és egy evangélikus lelkész beszélget. Az evangélikus így panaszkodik: – Képzeld, tele van denevérral a templom padlása, és sehogy sem tudom elűzni őket. Nem tudsz valami jó módszert? – Konfirmáld le őket, akkor egyiket sem látod többet!”.

32 Pollio 1983. 217. idézi Hempelmann 2003. 3.; lásd ehhez: Douglas 1966. 8.

33 Saroglou 2014. 4.

34 Pollio 1983. 218. Idézi: Hempelmann 2003. 27.

35 Fallis 2014.

36 Saroglou 2004.

pásaival való megküzdésre használó vallásos személyek ténylegesen a humor alacsonyabb megküzdésre használatáról számolnak be. Még inkább, amikor az értékelést mások végzik (pl. a feleség), a vallásos emberek hajlamosabbak úgy észlelni társukat, mint akik általában kevesebb humort használnak, és kevésbé negatív, rosszindulatú (másokat támadó, sértő, lekicsinylő) vagy faragatlan (szexuális, szkatologikus, vulgáris) humort. Egy másik vizsgálatában Saroglou³⁷ a vallásossághoz és a valláshoz való viszonyulás skálák alkalmazásán túl különböző önjelölő kérdőívvel mérte a humorérzékenységet és a humor megküzdésre való alkalmazását, s lehetővé tette a résztvevők számára, hogy köznapi frusztrációt okozó helyzetekre spontán humorral reagáljanak (a Rozenzweig-féle frusztrációs teszt képeire adott válaszaikban, PFT). Az eredmények csak mérsékelt negatív kapcsolatra utaltak a vallás és a humor között. A vallásosság dimenziói és a különböző humortípusok kedvelése (Ruch-féle 3 WDHT) közötti kapcsolat vizsgálata³⁸ kimutatta, hogy a vallási fundamentalizmus negatívan korrelált a humor élvezetével általában, és különösen az inkongruitásfeloldási és nonszensz karikatúrák kedvelésével. Viszont a „történelmi relativizmus” pozitívan járt együtt a nonszensz humor élvezetével³⁹. (Azonban a hatásértékek csak mérsékelték voltak.) Ezen eredményekhez kapcsolódó további vizsgálat kiderítette⁴⁰, hogy a vallásosak kevésbé találják humorosnak a morbid, undorító vagy másokat betegségük miatt lekicsinylő humort („betegség”-vicceket)⁴¹. Laboratóriumi vizsgálatban változatos vallási gondolatokat, tanításokat, képeket és érzéseket bemutató videóklipek által kiváltott implicit aktiváció gátolta a feltételezett napi összetűzésekre (Rosenzweig, PFT) adott spontán, humoros választ mint megküzdési módot. A humoros serkentés viszont előmozdította a humoros választ, összehasonlítva a vallási és kontrollfeltétellel (stimuláció nélküli)⁴². Ezek a tanulmányok „konfliktust vagy kényelmetlenséget” találtak a humor és a vallás között.

37 Saroglou 2002b.

38 Saroglou 2003. Az alkalmazott 3 WDT-teszt („vicc-dimenzió”) (Ruch 1992) inkongruitásfeloldást, nonszensz (nem vagy csak részben fololdott) és szexuális humort tartalmazó viccek és karikatúrák „humorosság” és „averzivitás” mértékének skálákon történő megítélését tartalmazó megbízható eljárás.

39 A valláshoz való viszonyulás Hutsebaut-féle eszköze, a kritika utáni vallásosság skála (PCBS) két dimenzió, a transzcendens kizárása/elfogadása és a transzcendens bevonása/elfogadása mérésére készült; különböző attitűdökkel a szó szerinti értelmezéstől a szimbolikus értelemzésen keresztül a teljes elutasításig. A flamand eljárást a hazai vizsgálatok is alátámasztják, így az „ortodoxia” vagy „fundamentalizmus”, ill. a „történelmi relativizmus” vizsgálatára (Szabó-Horváth 2003). A vallási kételyek skálát is adaptálták (Kézdy-Martos 2007).

40 Saroglou–Anciaux 2004.

41 Alan Dundes freudi ihletettségu munkáit 2009-ben posztumusz Ig Nobel-díjban (ignoble = aljas, szójáték) részesítették (lásd Abrahams 2012).

42 Saroglou–Jaspard 2001.

Legújabban Bernard Schweizer irodalmár és munkatársa által végzett amerikai kutatás vallásos és nem vallásos, illetve kételkedő személyek változatos humoros és nem humoros anyagok (viccek, karikatúrák, irodalmi szellemességek, szemelvények, bibliai idézetek) értékelésével kapcsolatos humorérzékét hasonlította össze. Vizsgálataikban elsősorban azt a nem nagyon titkolt előfeltevést igazolták, hogy „a vallási hit nem tartja távol az embereket a humor élvezésétől”.⁴³

Vallási folklór: imádságpárodíák, travesztiák

Daczi Margit⁴⁴ szép tanulmánya Babits bibliai parafrázisában, a *Jónás könyvében* rejlő nyelvi humorról és iróniáról, amely kedvenc területe az *Ószövetségben* található humor kutatásának⁴⁵, jó lehetőség, hogy áttérjünk az absztraktban jelzett másik témákra. A himnusz és Miatyánk-paródiák, travesztiák, temetési paródiák vizsgálatának kérdésére Küllős Imola hívta fel a figyelmemet. Itt nemcsak a témában végzett tanulmányai⁴⁶, hanem a vallási néprajz református vonatkozású kötetével 1985-ben elindított sorozata miatt is utalnom kell rá.

Az ima kétségkívül a vallás központi eleme, s mint a jezsuita James Martin a *Mennyei derű* című könyvében érvel, még kötött formában is, mint a Miatyánk, „személyes kapcsolat”, beszélgetés Istennel, akit „barátunknak nevezünk”, és „ugyanakkor a barátságok örömet és nevetést hoznak az életünkbe, s ráadásul a Szentírásban is jelen van a humor – akkor ez miért nem lehetne az imaéletünk része is?”⁴⁷. Morus (Szt.) Tamás imádságba foglalta a humorérzékét: „... *Uram, adj nekem humorérzékét s kegyelmet, hogy megértsem a tréfát, s így ismerhessem azt az örömet, amit az élet nyújt és azt továbbadhassam másoknak is ... Ámen*”.⁴⁸

43 Schweizer–Ott 2016; Ott–Schweizer 2018; Ott–Schweizer 2018. 28. Az első vizsgálat szerint a gyakorló keresztények kevésbé helyeslően reagálnak a legtöbb blaszfémikus, leértékelő humorformára, míg a nem vallásosak kevésbé élvezték a jóindulatú vallási vicceket, de egyébként a két csoport tagjai az észlelt mulatságosságuk tekintetében hasonlóan ítélték mindegyik humorkategóriát, vagyis a humorélvezet tekintetében csak finom különbség állapítható meg a gyakorló keresztények és a vallástalanok között. Egy másik, különböző típusú vallási és nem vallási viccek és karikatúrák humorosságának értékelésével végzett internetes felmérésbe több száz keresztény, muszlim és hindu vallású személy vontak be. Ebben a kutatásban a hinduk és a muszlimok „robosztus” humorérzékén túl megerősítették a támadó, tiszteletlen, blaszfémikus vallási viccek kedvelését, különösen a nem vallásos személyeknél, de a kételkedőknél és a vallást nem gyakorlóknál is. Ezek az offenzív vallási viccek a keresztények számára voltak leginkább kifogásolhatóak.

44 Daczi 2008.

45 Claassens 2015.

46 Összegyűjtve: Küllős 2012 .

47 Martin 2013. 274, 276–277.

48 Idézi: Sík 1989. 119.

A Miatyánk folklorisztikus eredetű, és „az imádság talán már a zsoldárok óta folklór műfaj, ami a szabadon imádkozó ember ajkán születik” – írja Szigeti Jenő 2001-ben⁴⁹. A magyar folklórirodalom számos Miatyánk-paródiát, imádságtravesztiát ismer.

A paródia az elfogadott (hivatalos) kultúra által képviselt aspektusok (vallás, kormányzás, irodalom stb.) vagy általában egy szöveg, viselkedés vagy személyiségtulajdonság torzított utánczása nevetségessé tételük érdekében. Mint intertextualitásra alapuló folklorisztikus műfaj, többnyire humoros, valamilyen a hallgatóság számára azonosítható másik szövegre, stílusokra, műfajokra vagy diskurzusokra utal vagy vonatkozik.⁵⁰ A travesztia elképzelhető mint a paródia fordítottja, célja egy fennkölt tárgy „vidám köntösbe öltöztetése”, s ténylegesen „a kora újkori és recens mulattató funkciójú magyar közköltészetben szinte lehetetlen a paródiát és a travesztiát ... szétválasztani”⁵¹

Ahhoz, hogy élvezhessük az internetfolklor, avagy „a digitális szféra karnevalizáló erejé”-t, Timothy Fallis⁵² elnevezésével, nézzünk egy példát 2009-ből:

Linux-ima

„Mi atyánk Linux, ki ott vagy minden komoly cégnél, reklámozassék a te neved, legyen meg a te összes eszközmeghajtód, jöjjön el végre hozzám egy mazsolák által is kezelhető disztribúció, miképpen angol nyelven, úgy hasonlóképp végre magyarul is! A legújabb verziódat add meg nekünk ma, és bocsásd meg tudatlanságból fakadó sok hülye kérdésünket, amiképpen mi is megbocsátjuk hogy az alád készülő programok eltérően kezelik az ékezetes betűket tartalmazó könyvtár- és állományneveinket, és ne kényszeríts minket sok-sok tanulásra, de szabadíts meg a Windows-tól és egyéb jogdíjas szemetektől, mert tied a Szabadság, a Stabilitás és az Ingyenesség...”⁵³

A Miatyánk tréfás változatai a szórakozást szolgálják, más részük komoly, mint pl. egy 1889-ből ismert Habsburg-ellenes travesztia, Kossuth Miatyánkja⁵⁴, sokszor panaszok imába foglalva, mint az Elnyomott jobbágyok Miatyánkja a föl-

49 Szigeti 2001.

50 Attardo 2001; Bowden 1996.

51 Küllös 2012c 525.

52 Fallis 2014. 14.

53 http://trefagyar.blog.hu/2009/04/25/modern_imak; uo. található internet és Bill Gateshez szóló Windows-változat is. Küllös Imola szintén közöl egy 2010-ben, a budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnázium honlapján s azóta sok internetes helyen megjelent Fészbúk-imat, mely így kezdődik: „Fészbúk, / aki a neten vagy! / Posztoltassék a te neved, / Kommenteltessék a te országod, / Lájkkoltassék a te akaratom, / Amint a fészen, úgy a búkon is! ...” (Küllös 2015. 155.).

54 Közli: Küllös 2012c. 524–542; lásd még: Abafi 1883, Nagy 1978; Nemcsik 1976; Ujváry 1973, Ujváry 1980. A Magyar Nyelvőr 1877-ben (6. köt., 6. füz.: 269) közöl egy *Lucza asszony imáccsága* című változatot – „Mi atyánk, ki vagy a ményyekbe, – té Kati, nézz még, mi zörög ott a pinczébe!...” –, amely gyűjtőjét, Hantz Gyulát Bod Péter Szent Hilariusában (1760, 1. rész: 6) található hasonlóra emlékezteti. Esterházy Péter frivol hangvételű, 17. századi történetében (Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat, 2013. 104–

desurak ellen (kezdő sora: „Egy fertelmes nemzet származott közünkbe ...”). A változatok között találunk katona-, baka-, család-, csizmadia-Miattyánkot, cigány-Miattyánkot, de van Miattyánkja a házasulandóknak, fiúknak, és előfordul az agrárszocialista mozgalmak folklórában is. A független szocialisták Miattyánkja így kezdődik: „Mi Atyánk, ki legyen az elnök személyében ...”. Előfordulnak különböző szokásokban, a temetési paródiákban, farsangi játékokban, betlehemes játékokban, sőt viccgyűjteményekbe is bekerültek, mint az alábbi Tsz-Miattyánk vagy egy szocialista ima Dzsugaszvilihez.

(1) „Mi Atyánk, Isten, / ki vagy a mennyekben, / mi meg itt vagyunk a földön / a drága jó tsz-ben. / Sógor-koma a raktárba’ / vezetőség a kocsmába’ / Csóró nép a határba’ / Munkaegység a p...ba. / Bocsásd meg Urunk, / ha lopunk, / Mert másképp megélni nem tudunk. / Sem most, sem a jövőben. Ámen!”⁵⁵

(2) „Atyuskánk, Sztálin! Ki vagy a Kremlben, átkozott legyen a te neved, miképpen Moszkvában, azonképpen nálunk Budapesen is! Ne jöjjön el a te országod, legyen meg a mi akaratunk! Ne vígy minket Szibériába, hanem szabadíts meg bennünket a szovjet megszálló csapatoktól. Egyenlőre tiéd a két ország, ott minden hatalom és dicsőség, de – szerencsénkre – már nem örökké. Ámen!”⁵⁶

Népi prédikációparódiák

Ujváry Zoltán⁵⁷ összegyűjtötte és elemezte a népi prédikációparódiák az 1970-es évekig még élő vagy felújított előadási anyagát (1. ábra) és népi kézíratait, Küllös Imola pedig egy tucat, általa feltárt 18. századi cigány temetési prédikációparódia szövegének irodalmi elemzését végezte el, amelyek feltehetően tanult „szerző-kompilátoroktól” származhattak, akik értő közönségnek írtak.⁵⁸ Ezekről a szövegekről, ill. a játékcselekvésekről, azok szembeötlő vonásaként megjegyzi obszcenitásukat, a nyelvi konvenciókat felborító, sokszor nyomdafestéket nem tűró, tabukat sértő, durva és közönséges hangnemű, „piszkos” tréfálkozást, a régi irodalomtól sem idegen, szkatologikus humortartalmukat.⁵⁹ Az obszcén humort pszichológiai nézőpontból jól jellemezték az egyének saját elfojtásainak kezelésével, feszültséget és szorongást oldó szerepével, mint a pszichoanalitikus Martin Grothjan,⁶⁰ újabban szórakozást és viszolygást keltő kevert érzelmek kívülállóként törté-

105) szintén olvasható egy „Atya, mienk, benne a fellegekben...” kezdetű imádság-parafraízis.

55 Homa 1994. 20.

56 Katona 1992. 49.

57 Ujváry 1978.

58 Küllös 2012a 479–480.

59 Deák 2000; Kőszeghy 2003.

60 Grothjahn 1957; a szkatologikus humor gyermekkori fejlődéséről lásd: Van der Geert 2016.

nő értelmezésével⁶¹ vagy olyan inkongruens helyzetekként, amelyek valamilyen morális vagy szociális normaszegést, rossz, nyugtalanító vagy fenyegető dolgot tartalmaznak, de ugyanakkor rendben lévőnek, elfogadhatónak, biztonságosnak értékelik őket⁶² (Veatch, 1998; McGraw és Warren, 2010). Kis csoportokban, így például a lakodalmakban előadott szórakoztató halottas játékokban – állapítja meg Ujváry – „a halállal való játék, a halál kigúnyolása, a halállal való tréfálkozás”⁶³ „tiltott gyümölcsének” együttes élményével fenntartja és megerősíti – az új rokonsággal is – a csoportot.⁶⁴ (1. kép)

Úgy tűnik, hogy Küllös Imola⁶⁵ irodalmi elemzése a temetésprédikációkról könnyen hozzáilleszthető Raskin és Attardo – fentebb bemutatott – nyelvészeti elméletének humoros irodalmi szövekre való kiterjesztéséhez,⁶⁶ mely megközelítés olyan nem humoros irodalmi alkotásokra is alkalmazható, mint pl. egy detektívtörténet.⁶⁷ Ezekben a szövegekben „oppozíciós, tréfás inverziókból álló, lehetlenségi formulákat idéző szövegépítési technikák”⁶⁸ alkalmazását lehet megtalálni. Felsorolva előfordul⁶⁹ (uo. 493.): „a konvencionális formulák jelentésének visszajára fordítása”, „a közlések és predikátumok szembeállítás”, szótagok, mondatok *ismétlése, halmozása*, egy szerkezeti elem megváltoztatott tartalmú megismétlése; különböző szövegelemek, például szakrális formulák „beemelése”. Vagyis fő jellemző „a prédikációk nyelvének parodizálása a fonémák, a szavak, a frázisok és a szöveg jelentése szintjén ... a liturgikus (szent) szöveg egy annak elmondására teljesen alkalmatlan (mert idegen etnikumú és rendszerint igen alacsony, lenézett társadalmi réteghez tartozó) személy szájába adása” által.⁷⁰ Gyakran „az egyházi szertartásokhoz tartozó kegyes frázisok és a vulgáris trágár nyelvhasználat kontrasztjából fakad a humor”. További elemek lehetnek a félreértések, és félremagyarázások, az érintettek csúfondáros felsorolása; a komoly („szent”) szituáció, a vallásos szertartás és a profán, illetlen, istentelen érzelmnyilvánítás” kontrasztja.⁷¹ A szövegek bőségesen tartalmaznak oppozíciókat (szent vs. profán, valóságos vs. nem valóságos, magas vs. alacsony státusz, jólét vs. szűkösség, földi valóság vs. világkép; lehetséges vs. lehetetlen stb.). Az elemezett prédikációk az oppozíciókon túl Küllös Imola leírása alapján olyan elemeket is tartalmaz, amelyeket Katrine

61 Hemenover–Schimmack 2007.

62 Veatch 1998; McGraw–Warren 2010.

63 Ujváry IV.1988. 65.

64 Fine 1976.

65 Küllös 2012b 505–523.

66 Attardo 2001; Marszalek 2012.

67 Trizenberg 2008.

68 Küllös 2012a 481.

69 Küllös 2012a 493.

70 Küllös 2012b 504.

71 Küllös 2012b 513.

Trizenberg⁷² a szövegek élvezetét növelő irodalmi fogalmaknak, „humorfokozók”-nak nevez. Ilyenek az analógia, az elmés hasonlat, a kétféleképpen értelmezhető frázis, a metafora stb., amelyek között van például a megfelelően kiválasztott oppozíciót emelő hatás, az ismétlés (elvárt vs. nem elvárt) és az ismertség és sztereotípiák (talán a halandzsanyelv is ide tartozik).

Szózat- és himnuszparódiák egykor és ma

Katona Imre⁷³ politikai viccgűjteménye egy rövid két versszakos részt tartalmaz, ahogy nevezi, egy „illegális Szocialista Szózat”-ból is: „*Hazudnak rendületlenül, / Légy hülye, ó magyar; / Kölcsön még a sírod is / Mely kötvénnyel eltakar*”, stb. Arany Jánostól is ismert egy 1880-ban keletkezett töredék, amely napjainkban az internetes folklorizáció útjára lépett (hallhatjuk dalként, ráakasztják „irodalmi fogásokra”, elhangzik színpadon). Első versszaka: „*Hasadnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar! / Bölcsődtől kezdve sírodig / Ezt ápd, ezt takard. / A nagy világon ekivül / Nincs más, amit mivelj: / Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt enned, innod kell*”.⁷⁴ Mint Tarjányi Eszter rámutatott, nem gúnyolódó blaszfémia, nem a mai paródiafogalom alapján értendő: „*A Hasadnak rendületlenülben a kritika nem az elődöt érinti, nem Vörösmartyt és versét teszi nevetségessé, nem a nemzeti érzéseket pellengérez ki, hanem azt a disszonáns kort, amelyben lehetetlenné vált a Szózat hangvétele, amikor a heroikus magatartásforma helyébe a hedonisztikus lépett*”.⁷⁵

Tarjányi Eszter érveléséhez más, korabeli paródiák mellett idézi Riskó Ignác versét is, amelynek címe: *Hymnuszféle/Paródia. Tréfás utánzása Kölcsey híres himnuszának*. Kezdő sorai: „*Isten! Áld meg a magyart / Jó bor bőségével; / Már elég régóta tart / Szomja, restségével. / Sok szomorú szünetre / Hozz már víg esztendőt: / Nem ivott még lelkekre! / E nép elegendőt*”. A vers 1847-ből való, akkoriban, amikor Kölcsey 1829-ben megjelent Hymnusát már kezdték „nemzeti imaként” kezelni, s paródiája nem sértett nemzeti érzéseket.⁷⁶

72 Trizenberg 2008.

73 Katona 1992. 33.

74 Összes művei VI. 173. Lásd: Lukács István dala az interneten: <https://soundcloud.com/ukcstvn/arany-janos-hasadnak>; HVG: hvg.hu/élet/201711_inycsiklando_tarlat_angyalbakancs_pocaktarto_irodalmi_fogasok (Mátraházi Zsuzsa); Tari Annamária (2017. márc. 8.) <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/77702-arany-janos-ismeretlen-arc-at-mutattak-be-kolozsvaron>

75 Tarjányi 2009. 96.

76 Tarjányi 2009. 92–93.

Egy évvel ezelőtt a jó humorérzékű Lackfi János is megírta, és Facebook-oldalán nyilvánosságra hozta *A széthúzás himnusza* című Kölcsey-átiratát.⁷⁷ „Isten, áldd meg a magyart / Belső széthúzással, / Nem kell ágyú, puska, kard, / Végez enmagával. / Összetart, mint folyós pép, / Megtölti a bendőt, / A múlt megvolt, most meg épp / Elbaltáz jövődöt!”

Remélem, nem lesz belőle temetési paródia.⁷⁸

Szakirodalom

ABAFI Lajos

1883 Magyar pasquillok. *Figyelő*. XIV.

ABRAHAMS, Marc

2009 Improbable Research: England, Birthplace of the Sick Joke. (Online: <https://www.theguardian.com/education/2009/jun/23/improbable-research-jokes> – Utolsó hozzáférés: 2019. május 8.) – Lásd még uő: *The Birthing of Sick Jokes*. In: *This is Improbable – Cheese String Theory, Magnetic Chickens, and Other WIF Research*. Oneword Publications, 2012. 215–217.

APTE, Mahamed L.

1985 *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*. Ithaca–New York: Cornell. University Press

ARANY János

1952 *Összes művei VI. Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Budapest: Akadémiai Kiadó (Sajtó alá rendezte Voinovich Géza).

ATTARDO, Salvatore

2001 *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. New York: Mouton de Gruyter.

ATTARDO, Salvatore

1994 *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter.

77 Lásd: http://hvg.hu/kultura/20170515_Lackfi_Janos_megirta_A_szethuzas_himnuszat; Lackfi János kalákában és a kibertérben is kreatív | VEOL <https://www.veol.hu/.../lackfi-janos-kalakaban-es-a-kiberterben-is-k>; <https://librarius.hu/2017/05/17/enyire-pontosan-meg-nem-irtak-le-a-magyarokat/>; Lackfi János: Egy kis kanászodás (ajaj... már megint a Himnusz) – WMN <https://wmn.hu/.../17109-lackfi-janos-egy-kis-kanaszodas-ajaj-mar->; https://www.hirstart.hu/.../20170516_az_ismert_magyar_kolto_akt

78 A szóhasználat és a tartalmi elemek pszichológiai tartalomelemzése hat nemzeti himnusz első szakaszaiban egy összehasonlító kutatásban különbségeket állapított meg. A legpozitívabb jelentéstartalommal rendelkező angol himnusszal szemben nemzeti himnuszunkban, amelynek kivételként az összes versszakára kiterjedt az elemzés, olyan tényezők voltak hangsúlyosan jellemzők, mint az ambivalencia, a veszteség, a tagadás, az agresszió, a negatív minősítések és érzelmek, s az öndestrukció is felszínre került (Vörös et al. 2012).

- ATTARDO, Salvatore–RASKIN, Victor
1991 Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model. *Humor: International Journal of Humor Research* 4. 3/4. 293–347.
- BARABÁS László
2009 *Akiket fog a figura: Farsangi dramatikus szokások, népi színjáték Marosszé-ken*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- BAHTYIN, Mihail
[1965] 2002 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest: Osiris Könyvkiadó (Ford.: Könczöl Csaba).
- BÁRSONY, Márton
2014 God's Clown. *Studia Religiologica* 47. 3. 153–161.
- BEDNARZ, Terri
2015 *A Sourcebook for the Study of Humor in The New Testament, 1983-2014*. New York: Lexington Books.
- BELL, Nancy D.–CROSSLEY, Scott–HEMPELMANN, Christian F.
2011 Wordplay in Church Marquies. *Humor* 24. 2. 187–202.
- BENYIK György
1996 Nevetés a Bibliában. *Korunk* 7. 3. 105–109. (III. folyam)
- BÉRES Ildikó
2016 „És megtelt a szánk nevetéssel” – Az Ószövetség „humorális” oldala. Buda-pest: Evangélikus Hittudományi Egyetem–Teológus MA.
- BERGER, Peter Ludwig
1997 *Redeeming Laughter: The Comic Dimension of Human Experience*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- BOWDEN, Betsy
1996 Parody in Folklore. In: Jan Harolt Brunvand (ed.): *American Folklore – An Encyclopedia*. New York–London: Garland Publishing Inc., 1138–1139.
- CAPPS, Donald
2006a The Psychological Benefits of Humor. *Pastoral Psychology* 54. 5. 393–411.
- CAPPS, Donald
2006b Religion and Humor: Estranged Bedfellows. *Pastoral Psychology* 54. 5. 413–438.
- CLAASSENS, L. Julianna
2015 Rethinking Humour in the Look of Jonah: Tragic Laughter as Resistance in the Context of Trauma. *Old Testament Essays* 28. 3. 655–673.
- DACZI Margit
2008 A próféta humora. Nyelvi humor és ironia egy bibliai könyv parafrázisá-
ban. In: Daczi Margit–T. Litovkina Anna–Bartha Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta Kiadó, 125–133. (Segédkönyvek a Nyelvészet Ta-
nulmányozásához 79.)

DEÁK Orsolya

2000 A humor, a gúny és szatíra szerepe Pázmány Péter vitairatainak argumen-
tációjában. *A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos di-
ákköri közleményei, 1.* (Online: http://mek.oszk.hu/02100/02124/pdf/07_07_deak_orsolya.pdf – Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 20.)

DOUGLAS, Mary

1966 *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo.*
London–New York: Routledge.

ECO, Umberto

[1980] 2004 *A rózsza neve.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

FALLIS, Timothy William

2014 *Pro-Christian Humor and the Online Carnival.* PhD, University of Pennsyl-
vania. (Online: <http://repository.upenn.edu/edissertations/1272> – Utolsó
hozzáférés: 2019. július 11.)

FINE, Gery, A.

1976 Obscene Joking across Cultures. *Journal of Communication* 26. 3. 134–140.

GEYBELS, Hans–VAN HECK, Walter (eds.)

2011 *Humour and Religion: Challenge and Ambiguities.* London–New York:
Continuum International Publ. Group.

GILHUS, Ingvild S.

1997 *Laughing Gods, Weeping Virgins: Laughter in the History of Religion,* Lon-
don–New York: Routledge.

GOLOBUZOV, Aleksandr

2008 The Franciscan Concept of Joy, Laughter and Foolishness in the Post-mo-
dern Context. In: Patricia Hanna (ed.): *An Anthropology of Philosophical
Studies II.* Athens: Atiner, 339–348.

GROTJAHN, Martin

1956 *Beyond Laughter – Humor and the Subconscious.* New York: McCraw-Hill.

HEMENOVER, Scott H.–SCHIMMACK, Ulrich

2007 That's Disgusting! ..., but Very Amusing: Mixed Feelings of Amusement
and Disgust. *Cognition and Emotion* 21. 1102–1113.

HEMPELMANN, Christian F.

2003 „99 Nuns Giggle, 1 Nun Gasps”: The Non-all-that-Christian Natural Class
of Christian Jokes. *Humor* 16. 1. 1–31.

HOMA János

1994 *Ez már kommunizmus, vagy lesz ennél még rosszabb is? Ha(l)lthatatlan politi-
kai viccek az 1948–1988 közötti időszakból.* Eger: Északi Lap- és Könyvki-
adó.

HORVÁTH-SZABÓ Katalin

2003 Hazai vizsgálatok a kritika utáni vallásosságskálával. In: Horváth-Szabó
Katalin (szerk.): *Valláspszichológiai tanulmányok.* Budapest: Akadémiai
Kiadó, 127–152.

- HOSTETLER, Jep
2002 Humor, Spirituality and Well-being. *Perspectives on Science and Christian Faith* 54. 2. 108–113.
- HOUCK, Anita
2016 Holiness and Humour. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 72. 4. a3464. (Online: <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v72i4.3464> – Utolsó hozzáférés: 2019. április 15.)
- IVERSON, Kelly R.
2013 Incongruity, Humor and Mark: Performance and the Use of Laughter in the Second Gospel (Mark 8.14-21) *New Testament Studies* 59. 1. 2–19.
- JOECKEL, Samuel
2008 Funny as Hell: Christianity and Humor Reconsidered. *Humor* 21. 4. 415–433.
- JUNG Károly
2006 A 'húsvéti nevettség' (risus paschalis) kérdéséhez. További adatok a rituális nevetés proppi elméletéhez. *Híd* 4. 3–16.
- JUNG Károly
2009 A rituális nevetés nyomai bibliai és apokrif szövegekben. *Híd* 6. 19–29. (Online: http://epa.oszk.hu/01000/01014/00060/pdf/EPA01014_hid_2009_06_019-029.pdf – Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 20.)
- KATONA Imre
1992 *A helyzet reménytelen, de nem komoly – Politikai vicceink 1945-től máig.* Budapest: Móra.
- KÉZDY Anna–MARTOS Tamás
2007 Vallási kételyek. In: Horváth-Szabó K (szerk.): *Vallásosság és személyiség.* Piliscsaba: PPKE BTK, 158–172.
- KŐSZEGHY Péter
2004 A humor a 16-17. századi magyar irodalomban. *Bárka* XI. 5. 39–52.
- KRIKMANN, Arvo
2006 Contemporary Linguistic Theories of Humour. *Folklore: Electrical Journal of Folklore*. 33. 27–58. (Estonia)
- KUSCHEL, Karl-Josef
1994 *Laughter: A Theological Reflection.* London: SCM Press (Transl. by J. Bowden).
- KÜLLŐS Imola
2004 *Költészet és népköltészet. A VII–XIX. századi magyar világi költészet összehasonlító műfaj, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata.* Budapest: L'Harmattan.
- KÜLLŐS Imola (szerk.)
2012 *Közkezen, közszájon, köztudatban – Folklorisztikai tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÜLLŐS Imola

- [2006] 2012a Paródiák, groteszkek, halandzsák versben és prózában a 18–19. század populáris kultúrájában. In: Küllős Imola (szerk.). *Közkézen, közszájon, köztudatban – Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 479–493.
- [2003] 2012b A szent és a profán a 18. századi cigány temetési prédikációkban. In: Küllős Imola (szerk.). *Közkézen, közszájon, köztudatban – Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 504–523.
- [2007] 2012c Történelmi korokhoz és személyiségekhez kapcsolódó imádságparafrázisok I. Ferenc császártól Hruscsovig. In: Küllős Imola (szerk.): *Közkézen, közszájon, köztudatban – Folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 524–564.
- 2015 Nyelvhasználat és nemzeti (ön)tudat a közköltészetben és a népdalokban. *Magyar Művészet* III. 3. 151–159.

LEVER, Morice

- [1983] 1989 *Korona és csörgősipka – az udvari bolondok története*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

MARSZALEK, Agnes

- 2012 *Humorous Worlds: a Cognitive Stylistic Approach to the Creation of Humour in Comic Narratives*. MPhil(R) thesis. (Online: <http://theses.gla.ac.uk/4156/> – Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 20.)

MARTIN, James

- 2013 *Mennyei derű – Öröm, humor és nevetés a lelki életben*. Budapest: Új Ember Kiadó.

MARTIN, Rod A.

- 2001 Humor, Laughter and Physical Health: Methodological Issues and Research Findings. *Psychological Bulletin* 127. 4. 504–19.

MCGRAW, Peter A.–WARREN, Caleb

- 2010 Benign Violations : Making Immoral Behavior Funny. *Psychological Science* 21. 8. 1141–1149.

MEYER, John C.

- 2000 Humor as a Double-edged sword: Four Function of Humor in Communication. *Communication Theory* 10. 3., 310–331.

MOLNÁRNÉ László Andrea

- 2008 Egyházi terminológia a vallási viccekben. In: Daczi Margit–T. Litovkina Anna–Bartha Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta Kiadó, 134–143. (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 79.)

MORREALL, John

- 2008 Philosophy and Religion. In: Raskin, Victor (ed.): *The Primer of Humor Research*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 211–242.

NAGY Dezső

1978 Az amerikai magyarok folklórja. *Folkór Archívum* 8. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport 87. 4.

NEL, Marius J.

2014 ‘He Who Laughs Last’ – Jesus and Laughter in the Synoptic and Gnostic Traditions. *HTS Theologese Studies/ Theological Studies* 70. 1. Art. #2034, 8 pages. (Online <http://dx.doi.org/10.4102/hts.v70i1.2034> – Utolsó hozzáférés: 2019. április 25.)

NILSEN, Don, L. F.

é. n. Humor and Religion – A Bibliography. (Online: <https://aath.memberclicks.net/assets/docs/Don-Aileen-Bibliographies/religion.pdf> – Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 20.)

NEMCSIK Pál

1976 Néhány Miatyánk travesztia a borsodi és gömöri néphagyományokban. In: *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei* 15. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 78–82.

NEMESI Attila László

2018 Nyelvészeti humorelméletek. *Századvég* 87. 1. 109–126.

NIEBUHR, Reinhold

1946 Humour and Faith. In: *Discerning the Signs of the Times: Sermons for Today and Tomorrow*. New York: Charles Scribner’s Sons 111–131. (Online: <http://www.luc.edu/faculty/pmoser/idolanon/NiebuhrDiscerning.pdf> – Utolsó hozzáférés: 2016. április 30.)

OLDANI, John L.

1988 American Jokelore about the Catholic Clergy. In: Pawell, Chris–Paton, George E.C. (eds.): *Humour in Society: Resistance and Control*. Palgrave–MacMillan, Basingstoke, 67–83.

OTT, Karl-Heinz–SCHWEIZER, Bernard

2018 Does Religion Shape Peoples’s Sense of Humor? A Comparative Study of Humour Appreciation among Members of Different Religions and Nonbelievers. *European Journal of Humour Research* 6. 1. 12–35.

POLLIO, Howard R.

1983 Notes toward a Field Theory of Humor. In: McGhee, Paul E.–Goldstein, J. H. (eds.): *Handbook of Humor Research. Vol. 1.*, New York, Springer, 213–230.

RAHNER, Hugo

[1972] (2013) *A játszó ember*. Budapest: Kairon Kiadó.

RASKIN, Victor

1985 *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: Reidel.

RASKIN, Victor–Hempelman, Christian F.–Taylor, Julia M.

2009 How to Understand and Assess a Theory: The Evolution of the SSTH into GTVH and Now into the OSTH. *Journal of Literary Theory* 3. 2. 285–311.

- RISDEN, Edward L.
 2001 Script-Based Semantic Theory of Humor and the Old English Riddles. *Enarratio* 8. 61–70. (Online: <http://hdl.handle.net/1811/71274> – Utolsó hozzáférés: 2019. szeptember 20.)
- SAROGOLOU, Vassilis
 2002a Religion and the Sense of Humor: An A Priori in Compatibility: Theoretical Considerations from a Psychological Perspective. *Humor: International Journal of Humor Research* 15. 2. 191–214.
 2002b Religiousness, Religious Fundamentalism and Quest as Predictors of Humor Creation. *The International Journal for the Psychology of Religion* 12. 3). 177–188.
 2003 Humor Appreciation as Function of Religious Dimensions. *Archiv für Religionspsychologie* 24. 144–153.
 2004 Being Religious Implies Being Different in Humour: Evidence from Self- and Peer-ratings. *Mental Health, Religion and Culture* 7. 3. 255–267.
 2014 Religion. In: Salvatore Attardo (ed.): *Encyclopedia of Humor Studies*. Vol. 2, Thousand Oaks, CA: Sage, 636–641.
- SARAGLOU, Vassilis–ANCIAUX, Lydwine
 2004 Liking Sick Humor: Coping Styles and Religion as Predictors. *Humor: International Journal of Humor Research* 17. 3. 257–277.
- SAROGLOU, Vassilis–JASPARD, Jean-Marie
 2001 Does Religion Affect Humour Creation? An Experimental Study. *Mental Health, Religion, and Culture* 4. 1. 33–46.
- SCHOPENHAUER, Arthur
 [1819/1840] 2002 *A világ mint akarat és képzet*. Budapest: Osiris.
- SCHWEIZER, Bernard–OTT, Karl-Heinz
 2016 Faith and Laughter: Do Atheists and Practicing Christians Have Different Senses of Humor? *Humor: International Journal of Humor Research* 29. 3). 413–438.
- SÉRA László–BODA-UJLAKY Judit
 2016 A humor szerepe a társadalmi tiltakozásokban. In: Boda-Ujlaky Judit–Barta Zsuzsa–T. Litovkina Anna–Barta Péter (szerk.): *A humor nagyítón keresztül*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, Selye János Egyetem, ELTE BTK, 96–111. (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 188.)
- SÍK Sándor
 1989 *Kereszténység és irodalom – Válogatott írások*. Budapest: Vigilia.
- SULS, Jerry M.
 1972 A Two-Stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information-Processing Analysis. In: Goldstein, Jeffrey H.–McGhee, Paul E. (eds.): *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York: Academic Press, 81–100.

SZIGETI Jenő

2001 Folklor a Miatyánkban – Miatyánk a folklórban. In: Barna Gábor (szerk.): „Nyisd meg Uram szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest: Szent István Társulat 177–186.

SZENT BENEDEK Regulája

2005 Pannonhalma: Bencés Kiadó (Ford.: Söveges Dávid O.S.B.).

TÁNCZOS Vilmos

2007 A karneváli világ. In: Uő: *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest: Kairosz Kiadó, 111–130; 227–251.

TARJÁNYI Eszter

2009 Szózat és Hymnus-paródiák a XIX. század közepén. In: Forizs Gergely (szerk.): *Aranyozás – Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*. Budapest MTA Irodalomtudományi Intézet, 88–96.

TRIEZENBERG, Katrina, E.

2008 Humor in Literature. In: Raskin, Victor (ed.): *The Primer of Humor Research*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter 523–542.

UJVÁRY Zoltán

1973 A Miatyánk, a Hiszekegy és a tízparancsolat travesztiái a néphagyományban. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I.* Hajdúböszörmény 169–182. (A Hajdúsági Múzeum Kiadványai VI.)

1978 *A temetés paródiája. A temetés és a halál a népi játékokban*. Debrecen: Kosuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke (Studia Folkloristica et Ethnographica 1.)

1980 Imádság travesztiák. In: Uő: *Népszokás és népköltészet*. Debrecen, 599–621. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 35.)

1988 *Játék és maszk. Dramatikus népszokások IV.* Debrecen: A Hajdú-Bihar megyei Múzeum Szervezet–KLTE Néprajzi Tanszék.

VAJKAI Aurél

1942 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáráhelyeken. *Magyarságtudomány I.* 116–139.

VAN DER GEEST, Sjaak

2016 Scatological Children’s Humour. Notes from the Netherlands and Anywhere. *Etnofoor, Humor*. 28. 1. 127–140.

VARGAS LLOSA, Mario

[2012] 2014 *A látványcivilizáció*. Budapest: Európa Kiadó.

VARGHA Katalin

2018 Miért harapott Ádám az almába? Tréfás biblikus tudáspróbák a magyar történeti találósok korpuszában. In: Nemesi Attila László–T. Litovkina Anna–Barta Zsuzsanna–Barta Péter *Humorstílusok és -stratégiák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 324–338. (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 204.)

VEATCH, Thomas C.

1998 A Theory of Humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 11. 2. 161–215.

VERESS László

2002 Humor a Bibliában. *Az út.* 28. 4. 173–185. (Online: <http://proter.cj.edu.ro/azut/08/> – Utolsó hozzáférés: 2018. április 19.)

VISKY Ferenc

1996 Humor, játék, szentség. *Korunk* 7. 3. 59–66. (III. folyam)

VÖRÖS Viktor–OSVÁTH Péter–VINCZE Orsolya–PUSZTAY Katalin–FEKETE Sándor–RIHMER Zoltán

2012 Nemzeti himnuszok szóhasználata és tartalomelemzése – előzetes eredmények egy transzkulturális szuicidium vizsgálatból. *Psychiatria Hungarica* 27. 3. 174–179.

VOIGT Vilmos

1988 Van-e karnevál Magyarországon? *Létünk* 18. 2. 257–266.

UMOR ȘI RELIGIE ÎNTR-O ABORDARE PSIHOLICĂ

Considerăm umorul o experiență cognitivă/emoțională universală, care conține o reinterpretare imanentă a realității socioculturale și conduce la o stare de spirit hazlie ce se reflectă prin reacția de râs și zâmbet. Cercetarea umorului religios este un domeniu relativ neglijat, deși există câteva rezultate interesante, de exemplu se pare că umorul este îndrăgit în cazul afișierelor bisericilor din America, unde elementele umoristice diferă de celelalte jocuri de cuvinte. Sau cercetările de teoria umorului au conchus că bancurile religioase reprezintă un subtip bine definit al umorului creștin. Studiul analizează relația dintre umor și religie pe baza parodiilor și travestiilor legate de Imn și de Tatăl nostru, respectiv a parodiilor funerare.

HUMOR AND RELIGION THROUGH THE LENSES OF PSYCHOLOGY

We consider humor a universal cognitive/emotional experience, which includes the inner redefinition of sociocultural reality, and creates a funny state of mind expressed by reactions of laughter and smile. The research of religious humor is quite neglected, although there are some interesting results, for example it seems that humor is welcomed at the message boards of churches in the USA, and the puns from these differ from other play on words. Or the research on the theory of humor concluded that religious jokes represent a well-defined subtype of Christian humor. The present study analyzes the relation between humor and religion based on the parodies and travesties of Hymn and Our father, respectively on the funeral parodies.